DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.22>

УДК 343.98:81'27

Є. В. Ковкіна,

старший науковий співробітник лабораторії почеркознавчих,
лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8693-9868>,
e-mail: kovkina@hniise.gov.ua

Л. В. Свиридова,

кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії почеркознавчих,
лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6667-2852>,
e-mail: ludmila.sviridova@hniise.gov.ua

Н. Я. Дідушок,

провідний судовий експерт лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних,
психологічних та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4822-0830>, e-mail: didushok-n@meta.ua

СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКЛИКІВ

У статті розглянуто предмет і об'єкт лінгвістичного (семантико-текстуального) дослідження висловлювань, виражених у формі закликів. Звернено увагу на критерій публічності як один з основних під час визначення ілюкції заклик у текстовому матеріалі. Приділено окрему увагу висловлюванням із таким компонентом, як непрямий заклик, визначено його граматичні особливості й межі компетенції експерта з лінгвістичного дослідження тексту. Подано основні характеристики поширених у сучасному українському соціополітичному комунікативному дискурсі видів закликів, а саме: заклик-гасло, заклик-звернення, заклик-програма, оцінювально-мотивувальний заклик і т. ін. Доведено, що головними чинниками, які впливають на видові відмінності закликів, є їхнє семантичне наповнення та граматичне оформлення.

Ключові слова: заклик, непрямий заклик, лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза мовлення, заклик-гасло, заклик-звернення, заклик-програма.

Постановка наукової проблеми. Сучасний розвиток України як незалежної, суверенної європейської держави супроводжується активним зростанням політичних та інформаційних конфліктів, осередком висвітлення яких є засоби масової інформації. У такий спосіб через публічне поширен-

ня матеріалів агітаційного, пропагандистського та спонукального характеру розкриваються основні програми представників різних політичних і соціальних груп. Засоби масової інформації постійно оприлюднюють статті, стислі повідомлення й нотатки, присвячені актуальним подіям, у яких висловлено думки про соціальну й суспільно-політичну ситуацію в країні.

На сучасному етапі розвитку нових напрямів дослідження однією з актуальних є лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза мовлення з визначення висловлювань, виражених у формі закликів. Причини швидкого розвитку зазначеної експертизи вбачаються в нагальних суспільних потребах, що акумулюють поштовх для розроблення її наукових основ і докладного вивчення предмета й об'єкта.

Заклики є складовою суспільно-політичної комунікації, для якої характерні звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, популяризація інформації агітаційного змісту. Інформаційні повідомлення публічного характеру зазвичай загальнодоступні й відкриті, вони мають актуально висвітлювати зображувані події та нагальні питання сьогодення. Визначення у повідомленнях висловлювань, виражених у формі публічних закликів, сьогодні є одним з основних завдань лінгвістичних (семантико-текстуальних) досліджень мовлення.

Необхідно провести лінгвістичний аналіз інформаційних повідомлень, статей, окремих брошур і видань, що стосуються українського політичного дискурсу, а також розробити методи виявлення та тлумачення мовленнєвих конструкцій, що містять виражені у формі закликів висловлювання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Визначення у мовленнєвому матеріалі висловлювань, виражених у формі закликів, вимагає змістовного підґрунтя, що базується на навчальній і фаховій спеціальній теоретичній базі. У сучасному мовознавстві відбувається накопичення досвіду із зазначених питань. Лінгвістичні (семантико-текстуальні) експертизи й експертні дослідження мовлення експерти-лінгвісти проводять на основі загальноприйнятих методів аналізу мовленнєвого матеріалу з використанням практичного мовознавчого досвіду й результатів емпіричних спостережень.

Найбільш містким тлумаченням заклику в лінгвістиці є визначення А. М. Баранова, за яким *заклик* — це мовленнєвий акт, звернений до адресата з метою спонукати його виконати певну дію чи сукупність дій, які усвідомлюються як важливий складник суспільно значущої діяльності, що сприяє досягненню певних ідеалів, або спонукати реципієнта враховувати у своїй звичній поведінці ці настанови, з огляду на те, що адресант та адресат є політичними суб'єктами або їхніми представниками. Сам мовленнєвий акт розглядають як складову суспільно-політичної комунікації¹. Комунікативний акт заклику А. М. Баранов досліджує з урахуванням розмежування мовленнєвих актів за комунікативним призначенням, оскільки

¹ Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособ. Москва, 2007. С. 420.

за допомогою спонукальних конструкцій можна передавати комунікативні акти різного характеру (наприклад, прохання, розпорядження, пропозиції тощо). Особливістю типового мовленнєвого акту заклик є те, що він обов'язково має бути пов'язаним із суспільно-важливою діяльністю та сприяти досягненню поставлених завдань, адже однією з головних складових мовленнєвого акту заклик є умова успішного здійснення цих дій. Такої самої думки дотримується К. І. Бриньов¹, наголошуючи, що вказівка адресатам на конкретні дії для іллокутивної мети заклик не є обов'язковою умовою: інколи достатньо лише оголосити кінцеву мету.

Розглядаючи *заклик* як мовленнєву мету і вид переконання, О. В. Кукушкіна, Ю. О. Сафонова й Т. М. Секераж наголошують на такому особливому компоненті зазначеного концепту, як *переконання*, а саме: переконання в необхідності виконати дію, що обов'язково доповнюється спонуканням адресата до виконання ним цієї дії². Отже, ознакою заклик, відмінною від інших видів мовленнєвого спонукання, є наявність у заклику спонукання до зміни думки за формулою «погодься, що це необхідно тобі/нам!». Таке обов'язкове поєднання переконання зі спонуканням дає змогу відокремити залик від інших «директивних мовленнєвих актів і жанрів»³.

Натомість М. А. Осадчий зауважує, що жанр *заклик* не має чітких меж, оскільки у процесі мовленнєвої діяльності він поєднується з жанрами підбурювання, спонукання, збудження, переконання і т. ін.⁴ Сучасні українські дослідники мови цілком виправдано вивчають заклики як одну «з форм агітаційного впливу в сучасному українському політичному дискурсі»⁵.

Сьогодні актуальним є вивчення питання розмежування таких цілей адресанта, як «демонстрація думки» і «заклик до дій». О. В. Ковбасенко та І. Ю. Парамонова⁶ підкреслюють, що лише докладний контекстуальний

¹ Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза: монография/под ред. Н. Д. Голева. Барнаул, 2009. 252 с.

² Кукушкіна О. В., Сафонова Ю. А., Секераж Т. Н. Теоретические и методические основы судебной психолого-лингвистической экспертизы текстов по делам, связанным с противодействием экстремизму. Москва, 2011. С. 89.

³ Там же.

⁴ Осадчий М. А. Использование лингвистических познаний в расследовании преступлений, предусмотренных статьей 282 Уголовного кодекса РФ//*Право и безопасность*. 2007. № 3—4 (24—25). URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_21_17.htm (дата звернення: 16.06.2018).

⁵ Лось О. А. Заклик як прагмалінгвістична складова агітаційного впливу в політичному дискурсі//*Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Філологія. Мовознавство*. 2009. Т. 105. Вип. 92. С. 72.

⁶ Ковбасенко О. В., Парамонова І. Ю. Інваріанти закликів за їх комунікативними функціями//*Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат.-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук. проф., заслуж. діяча науки і техн. України М. В. Салтєвського (Харків, 07—08.11.2017). Харків, 2017. С. 110—113.

аналіз усього мовленнєвого акту дає змогу розмежувати у кожному конкретному випадку названі мовленнєві акти.

Специфіка лінгвістичного дослідження щодо визначення висловлювань, виражених у формі закликів, полягає також у потребі розмежувати компетенції лінгвіста й компетенції психолога, оскільки спонукальна спрямованість усього тексту та її вплив на адресата перебуває за межами компетенції експерта з лінгвістичного дослідження (такі питання має розглядати експерт-психолог). Підтримуючи думку О. В. Кукушкіної про те, що спонукальну спрямованість слід визначати психологічними засобами аналізу (зокрема, за допомогою аналізу когнітивних, емоційних, вольових настанов, які формуються в адресата за допомогою тексту ¹), звертаємо увагу, що завдання лінгвіста здебільшого полягає у визначенні того, чи виражено іллокуцію заклику в тексті як мовленнєву мету. Таким маркером у мовленнєвому матеріалі є лексичне виявлення іллокутивної сили заклику, а саме: висловлювання повинно мати граматичну форму спонукування до певної дії.

Мета статті — визначити головні ознаки висловлювань, виражених у формі закликів; з'ясувати характерні граматичні форми вираження конструкцій з іллокуцією заклику; схарактеризувати основні типи закликів, розмежування яких відбувається на рівні їх семантичного наповнення та граматичного оформлення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Згідно з практикою застосування спеціальних знань щодо визначення виражених у формі закликів висловлювань, *об'єктами* лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення є продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), зафіксовані у письмовій формі (зокрема, усні тексти, записані за допомогою літер, або їх текстове відтворення). Відповідно, *предметом* такого виду дослідження є фактичні дані, що мають у своїй структурі спонукальні до певних дій висловлювання (мовленнєві конструкції), які експерти можуть визначити на підставі спеціальних лінгвістичних знань і які мають значення для розгляду справи.

Дослідження мовленнєвого матеріалу з метою визначення у його структурі висловлювань, виражених у формі закликів, відбувається на основі загальнонаукових методів і спеціальних методів і прийомів мовознавства. За допомогою *методу спостереження* добирають інформацію про спеціальні лексеми, що містять семантичне забарвлення спонукування до певних дій; *метод лінгвостилістичного аналізу* дає змогу визначити стиль та жанр тексту, його функції, стилістичні засоби і прийоми, виявити коло передбачуваних адресатів та інші екстралінгвальні фактори; *метод моделювання* допомагає у формуванні версій щодо значення висловлювань, виражених у формі закликів, а також у побудові типових аналогів; на основі *методу інтен-аналізу* визначають комунікативний намір — інтенцію автора досліджуваного висловлювання (повідомлення); *методи семантико-синтаксичного*

¹ Кукушкіна О. В., Сафонова Ю. А., Секераж Т. Н. Указ. соч. С. 91.

й лексико-граматичного аналізу використовують для з'ясування значення слів, словосполучень, речень у контексті висловлювань і надфразної єдності.

На комунікативному рівні виокремлюють достатню кількість різноманітних спонукальних за характером актів, назви яких семантично походять від конкретних дієслів: *наказ* (від *наказувати*), *запрошення* (від *запросити*), *пропозиція* (від *пропонувати*), *прохання* (від *просити*), *розпорядження* (від *розпоряджатися*), *умовляння* (від *умовляти*), *погроза* (від *погрожувати*), *попередження* (від *попереджувати*), *заборона* (від *забороняти*) і т. ін. Наведені типи мовленнєвих актів застосовують для передавання комунікативних намірів, що мають відмінності на семантичному рівні. Наприклад, мовленнєвий акт *наказу* співвідноситься зі значним впливом на адресата й потребує обов'язкового, безумовного виконання, а *запрошення*, *поради* надають реципієнтові змогу обирати рішення, причому порада відбувається, насамперед, з точки зору адресанта, на користь адресата й не містить іллокутивної складової заклику.

Враховуючи складність сучасного концепту *заклик* і досліджуючи публічні текстові матеріали, присвячені сучасним суспільно-політичним проблемам, лінгвісти мають звернути увагу на висловлювання з таким компонентом, як прихований заклик, оскільки існує ймовірність змішування його з аналогічним поняттям у психології. Слід пам'ятати, що у лінгвістиці термін *прихований заклик* використовують як синонімічний до поняття *непрямий заклик* з метою опису тексту або висловлювання, де заклик виражено імпліцитно, тобто у ньому не зазначено конкретного адресата або чітко не вказано дії, які необхідно виконати.

На кількісному рівні поміж граматичних форм спонукування з іллокутивним складником заклику переважають два типи. До першого належать присудкові конструкції різного граматичного вираження, поміж яких поширені:

- а) дієслово у формі наказового способу як в однині, так і в множині (наприклад, *піднімайтеся, вступайте, розпочинайте, приєднуйся, вставай*);
- б) складені дієслова у формі наказового способу, де допоміжні слова (*стати, починати, хотіти, продовжувати, прагнути* і т. ін.) узгоджуються з підметом, зазначаючи спосіб і час дії, її бажаність, початок, тривалість чи завершення, що називають основним дієсловом, вираженням інфінітивом (наприклад, *розпочинайте створювати, продовжуйте домагатися, починай діяти, розпочинайте об'єднуватися та ін.*);
- в) присудковий прислівник плюс інфінітив, де прислівники *треба, необхідно, пора* та інші підсилюють семантику обов'язковості виконання дій, значення якої розкривається інфінітивною формою дієслова (наприклад, *треба підніматися, необхідно організовувати, треба визволити, пора збиратися, пора долучатися, потрібно діяти та ін.*).

Категоричність вираження й значеннєві відтінки семантичного наповнення конструкції спонування до виконання певних дій у прямих закликах передають також за допомогою виду дієслова. Доконаний вид дієслів відзначається категоричністю (наприклад, *вийдіть* (докон. вид), *зберіться* (докон. вид), *встаньте* (докон. вид), *розпочни* (докон. вид) і т. ін.), тоді як недоконаний дієслів вид переводить семантику наказу в площину прохання або побажання (наприклад, *виходьте* (недокон. вид), *збирайтеся* (недокон. вид), *вставайте* (недокон. вид), *розпочинай* (недокон. вид), *долучайся* (недокон. вид) та ін.), але контекстуально, з урахуванням інших змістоутворювальних чинників, зберігає іллокуцію заклику.

Другим граматичним типом вираження висловлювань з іллокуцією заклику є *номіналізація*. Іменник як одна з головних частин мови називає не лише особу або предмет, він також позначає дію, що «мислиться сама по собі, абстрагована від предметів (осіб), які її виконують»¹. Номіналізація належить до трансформаційного мовленнєвого процесу перетворення слів дієслівної граматичної форми в іменникову структурну одиницю, яка зберігає семантику твірної основи. Реченням із номіналізацією властива глибока концентрація лексико-синтаксичного наповнення, отже — і найбільша завуальованість їхнього внутрішнього значення, що надає закликові непрямой форми.

Частіше номінативні речення використовують у таких різновидах закличних структур, як *заклики-гасла*, що зумовлено вимогою чіткості й лаконічності зазначеного виду мовленнєвої структури. На основі лінгвального аналізу граматичних форм вираження гасел у сучасному соціополітичному дискурсі виокремлюють кілька їх різновидів:

- наголошення на ключових компонентах конкретної ситуації відбувається шляхом метонімічного перенесення, коли під значенням слів *Харків*, *Одеса*, *Київ*, *Донбас* мають на увазі зазначену територію або її мешканців (наприклад: «*Харків, вставай!*»², «*Донбас, прокинься!*», «*Донецьк — не Україна!*», «*Донбас — Росія!*», «*Україно, прокинься!*»);
- іллокуція заклику передається через віддієслівні іменники (номіналізацію), денотативне ядро значення яких містить лексичне наповнення твірної дієслівної основи. Наприклад, іменник *смерть* у контексті несе семантику дієслова *знищувати*, *вбивати* зі значенням *припиняти існування когось, чогось, спричиняти загибель*, натомість через іменник *мир* у певному контексті можна передавати спонування припинити бойові дії (наприклад: «*За мир! За Донбас!*»), у змісті іменника *сила* контекстуально втілено значення виконання певної дії («*Разом ми — сила!*»).

¹ Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ, 1974. С. 5.

² Архів ХНДІСЕ за 2016—2019 рр.

На основі узагальнення емпіричних лінгвістичних (семантико-текстуальних) досліджень висловлювань, виражених у формі закликів, визначено, що найбільш використовуваними в сучасному соціополітичному комунікативному дискурсі є такі, як *заклик-гасло*, *заклик-звернення*, *заклик-програма*, *оцінювально-мотивувальний заклик* і т. ін. Головними компонентами, що містять видові відмінності закликів, є семантичне наповнення та граматичне оформлення досліджуваних висловлювань.

Заклик-гасло — це невелика за граматичним оформленням лексично містка фраза, що відзначається внутрішньою змістовою концентрацією вираження ідеї заклику і найчастіше має низку підтекстових тлумачень. Через заклики-гасла передають провідні ідеї певного політичного суб'єкта. Заклик-гасло є своєрідним лексичним маркером, за допомогою якого відбувається ідентифікація (самоідентифікація) політичного суб'єкта та за яким можна впізнати цього суб'єкта. Здебільшого заклик-гасло може виконувати роль *девізу*, що, з точки зору сучасної лінгвістики, розуміють як стислий образний вислів, афоризм або заклик, який передає глибoku й повчальну ідею, кимось обрану як життєве кредо або основний напрям діяльності. Однією з особливостей заклику-гасла є його інклюзивність, оскільки мається на увазі, що мовець висловлює провідні ідеї, звернені до всіх і до кожного. Граматично заклики названого різновиду можуть виражатися в безособових, номінативних реченнях або втілюватися в одній мовленнєвій одиниці, у структурі речення майже завжди присутній знак оклику або навіть кілька таких знаків. Зазвичай гасла розташовують наприкінці звернення (іноді — на початку) з метою підкреслити головну ідею того, що повідомляють, або виражають кінцеву мету всього заклику (наприклад: «*Час єднатися!*», «*Час прийшов — пора діяти!!!*», «*Тільки народ має право вирішувати свою долю!*», «*Харків — вільне місто!*», «*Ніхто, окрім нас!*», «*Нас багато і наша сила в наших руках! З нами правда!*», «*За вами вибір!*»).

Заклик-звернення — це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації. Заклик-звернення (на відміну від зазначеного вище різновиду конструкцій) відрізняється значною структурною складністю, розвинутою синтаксичною будовою, що може містити кілька простих закликів або закликів-гасел. У зверненні міститься спонування адресата (адресатів) виконати певні дії, що сприятимуть досягненню викладених у контексті положень, або врахувати наведене в повсякденному житті. Граматичною особливістю закликів-звернень є наявність у їхній структурі таких лексем, як *звертаюся*, *звертаємося*, *звернення* із прямою вказівкою на адресата. Ці слова розташовано зазвичай на початку мовленнєвої конструкції (наприклад: «*Звернення до мешканців Дніпра!*», «*Звертаємося до всіх небайдужих!*», «*Звертаюся до представників Західного регіону!*»), їх також можуть використовувати як назву значного за обсягом тексту (наприклад: «*Звернення!*», «*Звернення до всіх небайдужих!*», «*Звернення до мешканців Харкова!*» і т. ін.). Заклики-звернення за різновидом можуть бути як

інклюзивної дії, так і ексклюзивної. У заклику-зверненні інклюзивної дії автор зазвичай співвідносить себе з майбутніми виконавцями, використовуючи займенник *ми* у різних відмінках, підкреслюючи у такий спосіб власну позицію й наголошуючи на важливості повідомлюваного.

Заклик-програма — це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що являє собою текст, у змісті якого висвітлено наперед продуманий план певної діяльності окремої суспільно-політичної організації, товариства або окремого політичного, державного, суспільного діяча. Цей план слід реалізувати (на думку адресанта) для здійснення основної мети, яку висвітлено на початку заклику або зазначено у висновку. Зазвичай такий текст має назву «Програма» і має розгорнуте структурне оформлення: розпочинається з різного за ступенем поширеності звертання, потім у ньому зазначено важливість подальшої програми (наприклад: «*Це просто необхідні дії для руху вперед!*», «*Виконання нашого плану дасть змогу змінити все на краще!*», «*Можливі результати від виконання наведеної програми*»). Основну частину складають пункти, що можуть або мати форму простих закликів, закликів-гасел, або виражатися розповідними реченнями із вказівкою на виконання необхідних дій та обґрунтуванням їх важливості для суспільства загалом чи окремої групи осіб. Пункти програми найчастіше присвячено висвітленню ідей щодо поліпшення умов життя населення, урегулюванню внутрішніх політичних або інших конфліктів у державі, вирішенню соціальних і релігійних суперечностей, налагодженню зовнішніх зв'язків країни (торговельних, політичних і т. ін.) тощо. Наприкінці заклику-програми зазвичай міститься ключове висловлювання, що втілює основну думку й комунікативну спрямованість усього повідомлення (наприклад: «*У такий спосіб ми зможемо вибудувати нову державу!*», «*Лише ці зміни допоможуть відновити спокій і розвиток нашої держави!*»). Комунікативною метою заклику-програми є донесення до читачів інформації про необхідність дотримання названих пунктів, спонукування їх до боротьби за реалізацію програми.

Заклик-програма за своїм вираженням може варіювати залежно від композиційної будови й обсягу. У структурі значного за обсягом заклику-програми здебільшого можна виокремити *зачин*, де обов'язково пояснено причини звернення, названо різновид представленої на розсуд читачів програми (наприклад: «*прокламація*») і зазначено, що такий план дій є вкрай необхідним для подальшого «*руху вперед*». Основну частину тексту найчастіше розподілено на два ключові тематичні блоки. Наприклад, у першому може міститися розповідь про історичний або культурний розвиток певної держави, території від найдавніших часів до сьогодні, що вплинуло на формування національної свідомості. Другий тематичний блок за композиційною будовою зазвичай належить до агітаційної програми (наприклад, *прокламації*), а саме: пропонованого переліку дій, які (на думку авторів) необхідно виконати для досягнення тих планів, про які йшлося у вступній

частині. У *заклучній частині* звертають увагу, супроводжуючи закликами-гаслами, на головну мету всього повідомлення. За лексикографічним визначенням *прокламація* є публічним проголошенням програми дій, що має агітаційний характер і належить до семантичного поля *програми*. Комунікативною метою такого виду повідомлення, зважаючи на об'єктивний зміст назви *прокламація*, є донесення до читачів інформації про потрібність дотримання названих пунктів, спонукання їх до боротьби за реалізацію цієї програми.

Оцінювально-мотивувальний заклик — це складний мовленнєвий акт спонукання до певних дій у межах суспільно-політичної комунікації, у якому через негативні характеристики певних осіб і подій передано позитивну оцінку інших. Такий вид закличних структур є поширеним у сучасному українському соціополітичному дискурсі, його зміст *«базується на експліцитному протиставленні декількох національних, расових і релігійних груп»*¹. Зазначену оцінку використовують як засіб мотивації виконання дії, до якої закликає адресант. Висловлювання подають як у формі тверджень (про що свідчать спеціальні слова-маркери, наприклад: *«ми повинні»*, *«ми маємо шанс»*, *«наш шанс»*), так і у формі оцінних суджень, що передають відповідною маркованою лексикою зі значенням протиставлення (*«законний»*, *«незаконний»*, *«мирний»*, *«озброєний»*, *«примусовий»*, *«легітимний»*, *«нелегітимний»* і т. ін.). До складу оцінювально-мотивувальних закликів часто залучають *заклики-гасла*, що на граматичному рівні виражено у вигляді окличних речень з використанням прислівника *«за»* з іменником (*«За краще майбутнє!»*, *«За Новоросію!»*, *«За Республіку»*, *«Перемога буде за нами!»*).

Своєрідним видом спонукальних висловлювань є *заклик*, в об'єктивному змісті якого йдеться *про територіальні зміни*. Насамперед це складний мовленнєвий акт у межах суспільно-політичної комунікації, що може мати різну форму вираження (*заклик-гасло*, *заклик-звернення*, *заклик-програма* і т. ін.), але обов'язковою умовою є наявність у його контексті спонукання до таких дій, що сприятимуть певним територіальним змінам у країні.

Лексико-граматичні показники зазначеного виду заклику:

- дієслова й дієслівні конструкції із семантикою спонукання (наприклад: *«підіймайтеся»*, *«ставайте»*, *«розпочинайте боротьбу»*, *«об'єднуйтеся»*). До дієслів додають прислівники або прислівникові конструкції із семантикою обов'язковості (*«пора»*, *«прийшов час»*, *«давно потрібно»*, *«необхідно»*, *«треба»*, *«досить зволікати»* і т. ін.);
- дієслова із семантикою зміни меж певного об'єкта (країни, області, регіону), які на конотаційному рівні містять сему територіальної

¹ Стасюк Н. Заклик як агітаційна форма політичного дискурсу: прагмалінгвістичний аспект//*Рідний край*. 2014. № 1 (30). С. 80.

зміни («створити», «відокремлювати», «відмежувати», «об'єднати», «приєднати», «роз'єднати», «заснувати» і т. ін.);

- власні назви регіонів, областей, міст і країн (наприклад: «Харків», «Донецьк», «Україна», «Луганська область», «Донецький регіон» і т. ін.).

У заключних частинах аналізованих мовленнєвих конструкцій простежено залучення закликів-гасел з метою підкреслення, виокремлення основної мети або акцентуації повідомлюваного (наприклад: «Досить чекати!», «Свою долю ми вирішуватимемо самі!», «Разом ми — сила!», «Громадяни України! ДНР і ЛНР — незалежні держави!» і т. ін.).

Висловлювання з іллокутивною силою заклику, в об'єктивному змісті яких йдеться про територіальні зміни, мають доволі різне граматичне вираження, оскільки залежать від різного роду чинників. Наприклад, якщо назване висловлювання поширюють в інтернеті через репости повідомлень у соціальних мережах, то воно зазвичай є невеликою за обсягом лаконічною фразою (наприклад: «Харківська земля повинна бути єдиною з Росією! Ми — Росія, а не Україна!!!»). Трапляються випадки, коли про територіальні зміни йдеться у значних за обсягом текстах, що мають вигляд програми або звернення, допису, статті. У цьому разі лінгвіст має провести дослідження усього семантичного наповнення текстового матеріалу, обов'язково виокремлюючи лексико-синтаксичні конструкції, у яких саме йдеться про певні територіальні зміни.

Висновки. Практика проведення лінгвістичних (семантико-текстуальних) експертиз доводить, що висловлювання, виражені у формі закликів, є сучасним потужним лінгвостилістичним засобом комунікації, що має доволі різноманітні граматичні форми вираження. У системі досудової (слідчої) та судової практики сьогодні спостерігається збільшення експертиз та експертних досліджень, які призначають з метою визначення у публічних повідомленнях висловлювань такого характеру.

Семантико-текстуальні дослідження закликів відбувається на основі аналізу граматичних конструкцій і певною мірою потребує глибокого лінгвального аналізу. Результати таких семантико-текстуальних розвідок стають джерелом розроблення єдиного алгоритму з дослідження мовленнєвих конструкцій названого виду. Під час лінгвістичного (семантико-текстуального) дослідження виражених у формі закликів висловлювань важливо дотримувати межі компетенції лінгвіста, враховуючи сутність спеціальних знань психолога і правника.

Наведені у статті види конструкцій з іллокуцією заклику станом на сьогодні є основними, але варто зазначити, що такий перелік не є вичерпним, оскільки лексичне й композиційне наповнення форми вираження іллокутивної сили заклику здатне змінюватися залежно від її складників і конкретної мовленнєвої (комунікативної) ситуації.

References

- Arkhir KhNDISE za 2016—2019 rr [in Ukrainian].
- Baranov, A. N. (2007). *Lingvisticheskaia ekspertiza teksta: teoriia i praktika: ucheb. posob.* Moscow [in Russian].
- Brinev, K. I. (2009). *Teoreticheskaia lingvistika i sudebnaia lingvisticheskaia ekspertiza: monografiia.* N. D. Golev (ed.). Barnaul [in Russian].
- Kovbasenko, O. V., Paramonova, I. Yu. (2017). Invarianty zaklykiv za yikh komunikativnymi funktsiiami. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 100-richchiu vid dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk. prof., zasluh. diiacha nauky i tekhniky Ukrainy M. V. Saltevs-koho* (Kharkiv, 07—08.11.2017). Kharkiv [in Ukrainian].
- Kukushkina, O. V., Safonova, Iu. A., Sekerazh, T. N. (2011). *Teoreticheskie i metodicheskie osnovy sudebnoi psikhologo-lingvisticheskoi ekspertizy tekstov po delam, svyazannym s protivodeistviem ekstremizmu.* Moscow [in Russian].
- Los, O. A. (2009). Zaklyk yak prahmalinhvistychna skladova ahitatsiinoho vplyvu v politychnomu dyskursi. *Naukovi pratsi.* Vyp. 92. T. 105 [in Ukrainian].
- Matviias, I. H. (1974). *Imennyk v ukrainskii movi.* Kyiv [in Ukrainian].
- Osadchii, M. A. (2007). Ispolzovanie lingvisticheskikh poznanii v rassledovanii prestuplenii, predusmotrennykh statei 282 Ugolovnogo kodeksa RF. *Pravo i bezopasnost.* № 3—4 (24—25). URL: http://dpr.ru/pravo/pravo_21_17.htm (data zvernennia: 16.06.2018) [in Russian].
- Stasiuk, N. (2014). Zaklyk yak ahitatsiina forma politychnoho dyskursu: prahmalinhvistychnyi aspekt. *Ridnyi krai.* № 1 (30) [in Ukrainian].

Е. В. Ковкина, Л. В. Свиридова, Н. Я. Дидушок

СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЗЫВОВ

Статья посвящена основным результатам семантико-текстуальных исследований призывов в современном украинском социально-политическом дискурсе. Лингвистическая (семантико-текстуальная) экспертиза речи по установлению высказываний, выраженных в форме призывов,— одна из актуальных во время проведения досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных производств.

Целью работы является определение предмета и объекта лингвистического (семантико-текстуального) исследования письменной речи, анализ критерия публичности как одного из основных при установлении иллюзии призыва в текстовом материале.

Исследование проводилось на основе общенаучных методов, а также специальных методов и приёмов языкознания (в том числе с помощью методов наблюдения, лингвостилистического анализа текста, моделирования, семантико-синтаксического и лексико-грамматического анализа и т. д.). Путём дискурсивного метода и метода интен-анализа устанавливалось коммуникативное намерение автора исследуемого сообщения.

Основным результатом исследования является получение практических данных по установлению роли смысловых оттенков глаголов разного способа действия в структуре призывов. Значимым является анализ

высказываний с таким компонентом, как косвенный призыв, определены его грамматические особенности, указаны пределы компетенции эксперта в сфере лингвистического исследования текста. Установлено, что в структуре конструкций с иллокуцией призыва часто встречается номинализация, относящаяся к трансформационному речевому процессу преобразования слов глагольной грамматической формы в именные структурные единицы. В статье представлены основные характеристики таких распространённых в современном украинском социально-политическом коммуникативном дискурсе видов призывов, как призыв-лозунг, призыв-обращение, призыв-программа, оценочно-мотивировочный призыв и т. д. Доказано, что главными факторами, влияющими на видовые различия призывов, являются их семантическое наполнение и грамматическое оформление.

На сегодняшний день результаты лингвистических, семантико-текстуальных исследований призывов положены в основу единого алгоритма по исследованию речевых конструкций названного вида, они актуальны и значимы для современной экспертной практики.

Ключевые слова: призыв, косвенный призыв, лингвистическая (семантико-текстуальная) экспертиза речи, призыв-лозунг, призыв-обращение, призыв-программа.

Ye. Kovkina, L. Syrydova, N. Didushok

SEMANTIC AND TEXTUAL ANALYSIS OF CALLS

The article is devoted to consideration of main results of semantic and textual analysis of calls in the modern Ukrainian socio-political discourse. Forensic linguistic (semantic and textual) examination of speech to identify statements expressed as calls is one of the most relevant ones while pre-trial investigation and trial of criminal proceedings.

The Article purpose is defining of a subject and object in forensic linguistic (semantic and textual) examination of writing, analysis of publicity criterion as one of fundamental during the establishment of appeal illocution in text content.

The research was conducted on the basis of general scientific methods as well as on the basis of linguistics special methods and techniques, namely, using the method of observation, method of linguistic-stylistic analysis of a text, method of modeling, methods of semantic-syntactic and lexical-grammatical analysis, etc. Communicative intention of the author of the research in general was established with the help of the discursive method and the method of intent-analysis.

The main result of the study is to obtain practical data on establishing the role of connotations of verbs of different modes of action in the structure of calls. The analysis of utterances with such a component as an indirect appeal is significant, its grammatical features are determined, and competence boundaries of a forensic expert in the field of forensic linguistic examination of a text are reflected in the article. It is established that nominalization is often used in the structure of constructions with the call illocution which belongs to the

transformational speech process of transforming words of the verb grammatical form into a noun structural unit. The main characteristics of such types of appeals common in modern Ukrainian socio-political communicative discourse as call-slogan, call-appeal, call-program, evaluation-motivational call, etc., are outlined in the article. It is proved that main factors influencing type differences of calls are their semantic load and grammatical design.

So far, the results of linguistic, semantic-textual research of appeals are the basis of a single algorithm for the study of speech structures of this type, they are relevant and significant for modern forensic practice.

Keywords: appeal, indirect appeal, forensic linguistic (semantic-textual) examination of speech, call-slogan, call-appeal, call-program.

Надійшла до редколегії 27.05.2020

Ковкіна Є. В., Свиридова Л. В., Дідушок Н. Я. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280—292. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.22>.